

METAETIKA IR SAŽINĖ: ANALIZĖ IR ĮSPŪDIS

Moralės problematiką nagrinėjančios disertacijos Lietuvos filosofijoje yra gana retas reiškinys. Todėl neeiliniu įvykiu galima laikyti tą faktą, kad 2002 m. pavasarį Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete buvo apgintos dvi tokio turinio disertacijos.

Filosofijos istorijos ir logikos katedros doktorantas Aleksandras Patapas 2002 m. balandžio 19 d. apgynė teorinį darbą „Moralės objektyvumo problema G. Moore’o, J. Mackie ir J. Rawlso filosofijoje“ (disertacijos mokslinis vadovas doc. dr. A. Jokubaitis). Disertantas pasirinko gana sunkią šiuolaikinės analitinės moralės filosofijos problemą, glaudžiai susijusią su pamatinių moralės kategorijų bei tyrimo metodų analize, kitaip vadinama metaetika. Neatsitiktinai Patapas darbą pradeda metaetikos pradininko britų filosofo G. E. Moore’o (1873–1958) moralės tyrimo modelio semantinio ir epistemologinio aspektų analize.

Mokslškai suskaidęs etikos teoriją į sudedamąsias dalis ir užsibrėžęs išaiškinti sąvokos „geras“ reikšmę, Moore’as įtvirtino metaetinį moralės tyrimą ir intuityvizmo prioritetą. Nors tokia tyrimo strategija, disertanto manymu, nepaiškino moralinio privalėjimo kilmės ir tiesiogiai nepagrindė objektyvių moralinių sprendimų galimybes, bet ji davė pradžią semantinei moralės terminų analizei, suaktualino moralės objektyvumo problemą ir paskatino teorinę polemiką šiuo klausimu.

Tolesnei moralės objektyvumo problemos analizei nemažos reikšmės turėjo australų filo-

sofo J. L. Mackie (1917–1981) pasiūlytas conceptualiosios analizės atirbojimas nuo faktinio-antropologinio tyrimo, prioritetą teikiant pastarajam moralės objektyvumo analizės aspektui. Mackie manymu, gėrio pažinimas suponuoja paties gėrio prigimties bei statuso tyrimą, o ne jį žyminčio žodžio reikšmės apibrėžimą. Taigi australų filosofas akcentuoja ontologinį klausimą: ar egzistuoja objektyvios moralinės vertybės? Mackie atsakymas skeptiškas, negatyvus, skelbiantis moralinį subjektyvizmą, „nuostatų egoizmą“ bei utilitarizmą. Bet šis moralinis skepticizmas – ypatingas: tai ontologinė doktrina, laikanti moralinius sprendinius žmogaus išradimais. Tokios Mackie pozicijos esmė, pasak disertanto, yra „abejojimas galimybe teigiamai atsakyti į iškeltą ontologinį klausimą“ (p. 50).

Patapo disertacijoje kritikuojami Mackie pateikti „reliatyvumo“ ir „keistumo“ argumentai, aptariama australų filosofo taikyta hipotetinio modeliavimo procedūra kaip galimybė kurti įtinkamą moralinių vertybių objektyvacijos modelį, kuris sutvirtina abejojimą objektyvių vertybių statusu. Daug vietos skiriama moralinių sprendinių universalumo, kaip jų objektyvumo požymio, principo analizei, nes Mackie teigė, kad moralinis sprendinys nepranoksta žmogaus rūšinių (rasės, lyties ir kt.) skirtumų ir subjektyvių (skonio, idealo) savybių. Pasak disertanto, minėtų skirtumų egzistavimas, priešingai, veikia liudija objektyvumo naudai ir skatina moralinės praktikos dalyvius tuos skirtumus suprasti bei toleruoti, taip pat plėtoti dialogą.

Paskutinis disertacijos skyrius skiriamas moralės objektyvumo sampratai amerikiečių filosofo J. Rawlso (g. 1921) teisingumo teorijoje. Disertantas šią teoriją traktuoja kaip Moore'o ir Mackie polemikos tęsą, jis pažymi, kad Rawlsas intuityvizmą ir utilitarizmą laikė utilitaristinio mąstymo apraiškomis ir ribotomis doktrinomis ieškant objektyvių moralės pagrindų. Amerikiečių filosofas visiškai neneigė moralinės intuicijos ir individualių sprendimų svarbos moralinėje praktikoje, tačiau jis išplėtė polemikos lauką iškeldamas naujas metodologines moralės teorijos gaires. Rawlsas suformulavo reflektyvios pusiausvyros principą, kuris, pasak disertanto, „apibrėžia konstruktyvaus visuomenės narių dialogo ir jų tarpusavio sutarties prielaidas“ (p. 97). Šis principas, taikant hipotetinio modeliavimo procedūrą, sukuria nešališkumo situaciją. Tuo pagrindu Rawlsas iškėlė teisingumo kaip sąžiningumo kategoriją, teikdamas jai (o ne gėrio sąvokai) prioritetą moralės teorijoje ir pagrįsdamas būtinas sąlygas formuluoti objektyvius moralinius sprendinius.

Jaunasis filosofas Aleksandras Patapas parodė puikius analitinius etinių doktrinų lyginamųjų tyrimų gebėjimus ir savo darbu papildė ne gausią Lietuvos moralės filosofijos raštiją.

* * *

Tų pačių metų birželio 12 d. Filosofijos fakultete Vaiva Vaicekauskienė apgynė daktaro disertaciją „Sąžinės ugdymo pagrindinės mokyklos etikos pamokose galimybės ir ribos“. Nors jos darbas priskirtas prie socialinių mokslų (edukologijos), bet nemaža jo turinio dalis yra filosofinio pobūdžio. Tai rodo pirmojo skyriaus pirmosios dalies pavadinimas – „Sisteminė sąžinės sampratų aptartis“. Kita to skyriaus dalis – „Sąžinės raida“ – glaudžiai siejasi su psichologija. Antrajame skyriuje „Sąžinės raida ir ugdymas paauglystėje“ taikomi sociologiniai, koky-

biniai ir kiekybiniai, patirties rekonstravimo, biografinio naratyvo, lyginamosios analizės ir kiti moksliniai metodai. Tokia įvairių disciplinų santalka viename darbe patvirtina dar prieš šimtą metų pasakytą V. Vemadskio prognozę, kad ateityje mokslininkai specializuosis ne pagal disciplinas, o pagal problemas. Iš tikrųjų Vaicekauskienė šiuo metu Lietuvoje yra bene vienintelė autorė, parašiusi svarų mokslinį veikalą apie sąžinę. Neatsitiktinai tiek jos disertacijos mokslinė vadovė prof. habil. dr. M. Lukšienė, tiek oficialioji oponentė prof. habil. dr. M. Barkauskaitė, tiek kiti teigiamai ginamą darbą įvertinę doktorantūros komiteto nariai siūlė visą disertacijos tekstą pateikti visuomenei atskira knyga.

Sąžinė, kaip moralinės žmogaus savimonės struktūrinis elementas, Vakarų kultūroje sulaukė įvairių interpretacijų, nulemtų pasaulėžiūros ir filosofijos sistemų skirtumų. Taigi disertantei, užsimojusiai nuspręsti, kokiomis sąžinės sampratos paradigmomis vertėtų remtis projektuojant bei vykdant ugdymo procesą, iškilo uždavinys atlikti sisteminę teorinę sąžinės, kaip moralės sąvokos bei etikos kategorijos, tyrimą. Disertacijoje aptariamos idealistinė racionalistinė (Tomas Akviniėtis, I. Kantas, J. Piaget, L. Kohlbergas, S. Šalkauskis), autoritetinė (E. Durkheimas, C. Coeley, S. Freudas, K. Jungas, E. Eriksonas, V. E. Franklis, A. Maceina, K. Stoškus ir kt.) sąžinės sampratos, sąžinės autonomijos problema (I. Kantas, J. Girnius), evoliucinė sąžinės, kaip moralinio jausmo, samprata (Ch. Darvinas, R. Wrightas, J. Wilsonas), humanistinė sąžinės, kaip idealiojo savivaizdžio, tradicija (E. Frommas, E. Neumannas, G. W. Allportas, K. R. Rogersas, A. Giddensas ir kt.).

Remdamasi istoriniu idėjų genezės principu, Vaicekauskienė gilinasi į skirtingų sąžinės sampratų teorines prielaidas, tolerantiškai vertina visas istoriškai susiformavusias sąžinės traktavimo paradigmas, tačiau perspėja, kad jų vertė

nevienoda, ieško sintetinio sąžinės raidos modelio, o jo atramos taškais laiko protą, socialinius jausmus ir savigarbą.

Pažymėtinas disertantės atlikto etinio tyrimo bruožas tas, kad ji tarp kitų paplitusių sąžinės sampratų deramą vietą skiria netolimoje praeityje dėl išankstinio nusistatymo dažnai ignoruotam evoliuciniam požiūriui. Ši dorovės prigimties tyrimo tradicija šiandien, galima sakyti, įgauja naują kvėpavimą, o tai siejama su sociobiologijos (E. Wilsonas, F. Alexanderis, M. Rouse, H. Mohras ir kt.) susiformavimu ir jos pretenzijomis atrasti naujas „žemes“ paslaptingame žmogaus dorovinių gebėjimų pasaulyje. Evoliu-

cinė etika padeda įtikinamiau pagrįsti altruizmą ir kitas socialines emocijas, kurios, kaip teigiama disertacijoje, daro galimą sąžinės raidą. Kita vertus, evoliucinis požiūris į dorovę leidžia giliau pažvelgti, dalykiškiau įvertinti kultūros paveikumo, kartu ir ugdymo galimybes bei ribas. Suprantama, moralė labai pasikeitė kultūrinės evoliucijos tėkmėje, ir į tai atsižvelgia šiuolaikiniai evoliucionistai. Mūsų elgesys nėra užprogramuotas genetiškai tiksliais detalėmis, veikiau mes turime genetiškai nulemtą polinkių struktūrą, kuria mūsų elgesys disponuoja, kuri suvaržo galimo elgesio erdvę ir kartu parengia gyventi žmonių bendruomenėje.

Česlovas Kalenda